

Marie BUŇATOVÁ

Peněžní obchod pražských židů v době předbělohorské

Hlavním tématem předložené studie je shrnutí vývoje legislativy v českých zemích doby předbělohorské vztahující se k finančním aktivitám židovského obyvatelstva (s důrazem na pražské židy) a porovnání těchto legislativních norem s běžnou praxí židovského úvěrování tak, jak se zrcadlí v dobových pramenech nesporného i sporného soudnictví.¹ Období raně novověkých dějin pražských židů byla v české² i za-

¹ Studie vychází z disertační práce, zpracované pod vedením Univ. Prof. Thomase Winkelbauera a Univ. Prof. Klause Lohrmanna, Institut für Geschichte, Universität Wien, která zde byla obhájena v březnu 2009. Viz Marie BUŇATOVÁ, *Die Prager Juden in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg. Handel und Wirtschaftsgebären der Prager Juden im Spiegel des Liber albus Iudeorum 1577–1601*, Wien 2009 (Dissertation).

² K tématu výběrově např. Bohumil BONDY – František DVORSKÝ (edd.), *K historii židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku 906 až 1620, sv. I (906–1576), sv. II (1577–1620)*, Praha 1906 a německé vydání této edice Gottlieb BONDY – Franz DWORSKY (Hg.), *Zur Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien von 906 bis 1620, Bd. I (906–1576), Bd. II (1577–1620)*, Prag 1906; Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Příspěvky k dějinám židů v době Jagellonské*, Časopis Národního muzea 72, 1898, s. 385–454; Lenka MATUŠÍKOVÁ, *K dějinám pražského ghetta v 2. polovině 17. století*, *Paginae historiae* 2, 1994, s. 63–72; Táž, *Die Juden im ersten böhmischen Kataster 1653–1655*, *Judaica Bohemiae* (dále JB) 37, 2001, s. 5–91; Otto MUNELES – Milada VILÍMKOVÁ, *Starý židovský hřbitov v Praze*, Praha 1955; Otto MUNELES (ed.), *Prague Ghetto in the Renaissance Period*, Praha 1965; Alexandr PUTÍK, *The Origin of the Symbols of the Prague Jewish Town. The Banner of the Old-New Synagogue. David's Shield and the „Swedish“ Hat*, JB 29, 1993, s. 4–37; Týž, *The Prague Jewish Community in the Late 17th and Early 18th Centuries*, JB 35, 1999, s. 4–140; Týž, *Prague Jews and Judah Hasid. A Study on the Social, Political and Religious History of the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries /Part Two/*, JB 39, 2003, s. 53–92; Samuel STEINHERZ (Hg.), *Die Juden in Prag. Bilder aus ihrer tausendjährigen Geschichte*, Prag 1927; Jiřina ŠEDINOVÁ, *Židovské ženy v Praze v 16. – 18. století*, in: Jiří PEŠEK – Václav LEDVINKA (edd.), *Žena v dějinách Prahy. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. města Prahy a Nadace pro gender studies*, Praha 1996 (= Documenta Pragensia XIII), s. 91–100; Táž, *Osudy pražských Židů od konce 16. do poloviny 17. století v soudobé hebrejské literatuře*, in: Olga FEJTOVÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK (edd.), *Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech. Praha – město zpráv a zpravodajství*, Praha 2001 (= Documenta Pragensia XIX), s. 113–122 a 367–368; Josef TEIGE – Ignát HERRMANN – Zikmund WINTER, *Pražské Ghetto*, Praha 1902; Hana VOLAVKOVÁ, *Zmizelá Praha 3. Židovské město pražské*, Praha 1947; Milada VILÍMKOVÁ, *Die Prager Judenstadt*, Prag 1990.

hraniční³ literatuře věnována řada dílčích studií a publikací, vlastní téma židovského peněžního obchodu však bylo dosud zkoumáno spíše jen okrajově.⁴ Jednu z mála studií, která je peněžnímu obchodu pražských židů vůbec věnována, tak představuje práce Antona Blaschky z roku 1930, která se zabývá úvěrováním pražských židů na prahu 16. století tak, jak je zachycují registry soudu Nejvyššího pražského purkrabství.⁵ Židovskému finančnictví, obchodu se zbožím a vývoji řemesel během 1. poloviny 16. století se dále věnoval Jan Heřman.⁶ Velmi zajímavé souvislosti o vztazích pražského křesťanského a židovského obchodu přináší práce Josefa Janáčka,⁷ v širším pohledu se hospodářským aktivitám pražských židů se věnovali Michael Rachmuth⁸ a Tobias Jakobovits.⁹ Několik spíše obecných studií

³ Ze zahraniční literatury výběrově např. Arye MAIMON – Mordechai BREUER – Yacov GUGGENHEIM (Hg.), *Germania Judaica, Bd. 3: 1350–1519, 2. Teilband: Ortschaftsartikel Mährisch-Budwitz-Zwolle*, Tübingen 1995; Titíž, *Germania Judaica, Bd. 3: 1350–1519, 3. Teilband: Gebietsartikel, Einleitungsartikel und Indices*, Tübingen 2003; Sabine HÖDL, *Die Privatbriefe von Prager an Wiener Juden (1619) als familienhistorische Quelle*, in: Sabine HÖDL – Martha KEIL (Hg.), *Die jüdische Familie in Geschichte und Gegenwart*, Bodenheim 1999, s. 51–77; Klaus LOHRMANN, *Zwischen Finanz und Toleranz. Das Haus Habsburg und die Juden. Ein historischer Essay*, Graz – Wien – Köln 2000; Ferdinand SEIBT (Hg.), *Die Juden in den böhmischen Ländern*, München – Wien 1983; Barbara STAUDINGER, *Juden am Reichshofrat. Jüdische Rechtstellung und Judenfeindschaft am Beispiel der österreichischen, böhmischen und mährischen Juden 1559–1670*, Wien 2002 (Dissertation); Táž, *Die Reichshofratsakten als Quelle zur Geschichte der österreichischen und böhmischen Länder im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Josef PAUSER – Martin SCHEUTZ – Thomas WINKELBAUER (Hg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16. – 18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien – München 2004 (= Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Erg. Bd. 44), s. 327–336.

⁴ K židovské historiografii v českých zemích Guido KISCH, *Jewish Historiography*, in: *The Jews of Czechoslovakia*, sv. I, New York – Philadelphia 1968, s. 1–11; Otto MUNELES, *Bibliografický přehled židovské Prahy*, Praha 1952; Rudolf M. WLASCHEK, *Juden in Böhmen. Beiträge zur Geschichte des europäischen Judentums im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1997, s. 239–283; aktualizovaná verze této bibliografie Rudolf M. WLASCHEK – Robert LUFT (Hg.), *Bibliographie zur Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern bzw. in Tschechien im 19. und 20. Jahrhundert*; URL: <<http://www.collegium-carolinum.de/doku/lit/juedg/bibl-jud-a.htm/>> [cit. 12. ledna 2009]; Lenka MATUŠÍKOVÁ, *History of the Jews and Jewish Communities in the Seventeenth to Nineteenth Centuries in Czech Popular Educational and Specialist Literature of the Last Decade*, JB 40, 2004, s. 277–290; *Index of Articles on Jewish studies*, URL: <<http://jnul.huji.ac.il/rambi/>> [cit. 25. ledna 2009].

⁵ Anton BLASCHKA, *Die Judenschulden im Register des Burggrafenamtes 1497–1500*, Ročenka Společnosti pro dějiny židů (dále RSDŽ) 2, 1930, s. 95–118.

⁶ Jan HEŘMAN, *Das Steuerregister der Prager Juden aus dem Jahre 1540 (1528)*, JB 1, 1965, s. 26–58; Táž, *Die Wirtschaftliche Betätigung und die Berufe der Prager Juden vor ihrer Ausweisung im Jahre 1541*, JB 4, 1968, s. 20–59; Táž, *Pražská židovská obec před r. 1541*, Židovská ročenka 1991–1992, s. 37–46.

⁷ Josef JANÁČEK, *Dějiny obchodu v předbělohorské Praze*, Praha 1955; Táž, *The Prague Jewish Community before the Thirty Years War*, in: Otto MUNELES (ed.), *Prague Ghetto in the Renaissance Period*, Praha 1965, s. 43–64.

⁸ Michael RACHMUTH, *Zur Wirtschaftsgeschichte der Prager Juden*, Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik 5, 1933, s. 9–78.

pak bylo zaměřeno na osobnost finančníka a primase Židovského Města pražského Marka Mordechaje Maisla¹⁰ a prvního nobilitovaného žida v habsburské říši Jakoba Baševiho.¹¹

Základním zdrojem pro zpracování této studie byly archivní prameny křesťanské provenience, vzniklé především z agendy orgánů samosprávy Starého Města pražského, soudů různých instancí, agendy České komory.¹² Velmi cenný pramen pro výzkum židovského úvěrového obchodu představují Knihy židovské bílé (*Libri albi judeorum*), zachycující především změny ve vlastnických vztazích pražskými židy vlastněných nemovitostí, avšak také jejich další finanční a obchodní aktivity.¹³ Pro výzkum jsem však využila i další úřední knihy staroměstské provenience,¹⁴ registra soudu Nejvyššího purkrabství pražského,¹⁵ registra Apelač-

⁹ Tobias JAKOBOVITS, *Das Prager jüdische Handwerk im XVI. Jahrhundert*, RSDŽ 8, 1936, s. 59–145.

¹⁰ Abraham KAHANA, *Toledot Mordekhay Meyzl*, Ha-Zofe 9, 1926, s. 146–157; Alexander KISCH, *Das Testament Mardochai Meysels mitgeteilt und nach handschriftlichen Quellen beleuchtet*, in: Festschrift zum dreihundertjährigen Jubiläum der Meiselsynagoge, Frankfurt am Main 1893; Antonín RYBIČKA, *Marek Mardochej Mayzl, žid pražský*, Lumír 1, 1858, s. 278 nn; Guiseppe VELTRI, *Kaiser Rudolf II. und sein Bankier Miska Metyl. Zur Geschichte der Juden in Prag an der Schwelle zum 17. Jahrhundert*, in: Týž, *Juden in der Renaissance*, Leiden 2001, s. 233–255; Gersohn WOLF, *Zur Geschichte der Juden in Österreich IV. Der Prozeß Meisel*, Zeitschrift für Geschichte der Juden in Deutschland 2, 1888, s. 172–181.

¹¹ Josef JIREČEK, *Jakub Bas-ševi z Treuenburka*, Časopis českého muzea 57, 1883, s. 325–330; J. TEIGE – I. HERRMANN – Z. WINTER, *Pražské ghetto*, s. 92–98.

¹² Pro sledované období nejsou bohužel k dispozici prameny židovské provenience, neboť celý archiv pražské židovské obce byl zničen při velkém požáru pražského ghetta v roce 1684. Pisemnosti, které jsou dnes k dějinám pražské židovské obce uloženy v archivu Židovského muzea v Praze, tak pocházejí převážně až z období 1750–1848 a jen ojediněle se vztahují k poslední třetině 17. století.

¹³ Archiv hl. města Prahy (dále AMP), inv. č. 2 169, Liber albus Judeorum 1577–1601; Tamtéž, inv. č. 2 170, Liber albus Judeorum 1601–1701. Knihy židovské bílé (*Libri albi Judeorum*) jsou knihami městského nesporného soudnictví, které byly od roku 1577 vedeny městskou radou na Starém Městě pražském. V Archivu hl. města Prahy je uložena kompletní řada *Libri albi Judeorum* (nadále LAJ) od roku 1577 do roku 1857 (celkem 93 svazků). První svazek *Liber albus Judeorum* (1577–1601) byl veden v českém jazyce, druhý svazek (1601–1701) částečně česky a německy, následující svazky pak v německém jazyce.

¹⁴ AMP, inv. č. 1 050–1 062, Knihy svědomí (*Libri testimoniorum*) 1577–1601; inv. č. 1 166–1 168, Manuály výpovědí (*Libri dictorum*) 1580–1606; Tamtéž, inv. č. 1 134–1 141, Knihy nálezů radních (*Libri sententiarum*) 1576–1611; Tamtéž, inv. č. 1 028, Knihy apelací (*Libri appellationum*) 1548–1593; Tamtéž, inv. č. 1 029; Knihy apelací (*Libri appellationum*) 1594–1654, Tamtéž, inv. č. 2 186, Knihy připovědí (*Libri condictionum*) 1579–1599; Tamtéž, inv. č. 2 122, 2 230 a 2 231, Knihy obligací (*Libri obligationum*) 1572–1601; Tamtéž, inv. č. 473, Knihy šestipanského úřadu 1566–1582; Tamtéž, inv. č. 1 381, Knihy desetipanského úřadu 1579–1601; Tamtéž, inv. č. 2 054, Ungeltní registra 1597.

¹⁵ Národní archiv Praha (dále NA Praha), Nejvyšší pražské purkrabství (dále NP) (1497–1948), inv. č. 108, Registra zápisná soudu Nejvyššího pražského purkrabství 1497–1501; Tamtéž, inv. č. 75, Registra zápisná soudu Nejvyššího pražského purkrabství 1507–1509; Tamtéž, inv. č. 632, Registra zápisná soudu Nejvyššího pražského purkrabství 1511–1512; Tamtéž, inv. č. 67, Registra svědomí třetí soudu Nejvyššího pražského purkrabství 1579–1585. Viz Václav SCHULZ, *Soupis register soudu nejvyššího purkrabství pražského*, Historický archiv České akademie císaře Fran-

ního soudu¹⁶ a prameny různé provenience, uložené dnes v Národním archivu ve sbírce Stará manipulace.¹⁷ Co se týče zahraničních zdrojů, čerpala jsem především z pramenů uložených v Hofkammerarchiv ve Vídni.¹⁸

Pražská židovská obec prošla během 16. století převratným vývojem, kdy z malé komunity o přibližně 600 osobách vyrostla v největší a nejvýznamnější středoevropskou židovskou obec, která hrála roli oficiálního mluvčího a reprezentanta židovského obyvatelstva ve Svaté říši římské. Samotné sídlo pražských židů – Židovské Město – se pak stalo „metropolí“ v „metropolí“, čítající kolem 8 000 obyvatel. Vývoj pražské židovské obce prošel během 16. století několika kritickými body. Poměrně obtížné období zažila komunita za jagellonských vlád na počátku 16. století, kdy byla opakovaně vypovídána a některé rodiny tehdy z Prahy skutečně, východním směrem do Slezska a Polska, odešly. V téže době vrcholil proces započatý již v pohusitském období, kdy se židé z přímé královské moci dostávali pod správu jednotlivých teritoriálních vládců nebo městských samospráv. Také pražští židé se v tomto období dostali pod přímou správu staroměstské samosprávy, která se zmocnila i vybírání daní, dohledu nad židovskou samosprávou a výkonu jurisdikce. K politické změně ve vztahu k židům došlo po nástupu Ferdinanda I., kdy byli židé v rámci správní reformy subordinováni roku 1527 zřízené České komoře. Ta však o kompetence ke správě pražských židů až hluboko do 30. let 16. století soupeřila se staroměstskou samosprávou a konečné převahy nabyla až po porážce povstání v roce 1547. Velmi kritickým obdobím byla 40. a 50. léta, během kterých byli židé z Prahy až na výjimky několika privilegovaných rodin vyhnáni. Toto právně nejisté období bylo charakteristické také hlubokou stagnací židovského obchodu. K oživení ekonomiky a vůbec celého náboženského a kulturního života pražské židovské obce došlo znovu po roce 1564, kdy se do čela pražské židovské obce postavil Markus Mordechaj Maisl. Jeho přičiněním se do Prahy

tiška Josefa pro vědy, slovesnost a umění 27, 1906, s. 5–13; Josef BERGL, *Judaica v Archivu ministerstva vnitra v Praze*, Sborník archivu ministerstva vnitra 6, 1933, s. 7–64.

¹⁶ NA Praha, Apelační soud (1548–1789/1809), inv. č. 101, Manuál právní 1549–1605; Tamtéž, inv. č. 119, Ortelové (Rozsudky) 1577–1579.

¹⁷ NA Praha, Stará manipulace, inv. č. J 4/61, Soudnictví 1530–1638; Tamtéž, inv. č. K 165/1, F 43/3, J 4/64, Soudní spory mezi židovskými a křesťanskými řemeslníky 1562–1724; Tamtéž, inv. č. D 1/J, Pražští židé jako věřitelé České komory 1556–1631.

¹⁸ Hofkammerarchiv (dále HKA) Wien, Gedenkbücher Böhmen, Bd. 315–327 (1577–1600); Tamtéž, Gedenkbücher Österreich, Bd. 144, 158–160 (1573–1597); Tamtéž, Gedenkbücher Reich, Bd. 480–482 (circa 1590–1623); Tamtéž, Hoffinanz-Protokolle, Bd. 266–689 (1566–1619); Tamtéž, Hofzählamtbücher, kart. H 77/10 (1625–1627). Informace z těchto pramenů jsem čerpala z excerpt, které Dr. Sabine Hödl, Dr. Barbara Staudinger, Dr. Peter Rauscher a Mag. Reinhard Buchberger zpracovali v letech 1998–2003 v rámci projektu Austria Judaica, vedeného Institut(em) für Geschichte der Juden in Österreich (dnes Institut für jüdische Geschichte Österreichs). Za poskytnutí těchto excerpt patří můj díky Doc. Marthě Keil, ředitelce tohoto institutu, stejně jako zmíněným rakouským kolegyním a kolegům. Srov. Jaroslav PÁNEK, *Knihy habsburské Dvorské pokladny (Hofzählamtbücher) jako pramen k dějinám předbělohorského českého státu*, in: Ladislav SOUKUP (ed.), Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám, Praha 1995, s. 173–181.

začali opět vracet bohatí židé, kteří tento ekonomický rozvoj nastartovali. Pražská židovská obec získala v následujícím období mnohem více správní autonomie, ať již šlo o volbu židovských starších, nebo o kompetence židovského soudu. Rozkvět nastal také v oblasti populační a prosperující komunita absorbovala v následujících letech řadu bohatých židovských imigrantů z německých zemí a Itálie. Poslední tři desetiletí 16. století byla z politického hlediska pro pražské židy obdobím relativního klidu, kdy ze strany mocenských struktur nedošlo k žádnému významnějšímu pokusu o jejich násilné vyhnání ze země. Pokusy o vyhnání židů, motivované ekonomickými zájmy pražských měšťanů, se znovu objevily až v letech následujících po smrti vlivného Maisla; tyto tendence však u panovníka ani stavovské reprezentace nenašly až do konce období předbělohorského žádné výraznější podpory.

Již v průběhu středověku byli židé majoritní křesťanskou společností postupně vylučováni ze všech tradičních činností, typických pro obživu středověké společnosti; úvěrový obchod pro ně tak znamenal jednu z mála oblastí, které se mohli věnovat. Teoreticky zde neměla existovat ani konkurence křesťanů, neboť těm byl obchod s penězi, označovaný středověkými církevními autoritami jako „lichva“, z ideologických důvodů zakázán. Křesťané se však přes tyto zákazy začali do nově vznikajících forem peněžního obchodu zapojovat a tomu se přizpůsobovala legislativa.¹⁹ Nové právní předpisy ohledně úvěrování se v českých zemích

¹⁹ K problematice dějin financí v raném novověku obecně např. Markus A. DENZEL, „*La Practica della Cambiatura*.“ *Europäischer Zahlungsverkehr vom 14. bis zum 17. Jahrhundert*, Stuttgart 1994; Hans-Jörg GILOMEN, *Die ökonomischen Grundlagen des Kredits und die christlich-jüdische Konkurrenz im Spätmittelalter*, in: Eveline BRUGGER – Birgit WIEDL (Hg.), *Ein Thema – zwei Perspektiven. Juden und Christen in Mittelalter und Frühneuzeit*, Innsbruck – Wien – Bozen 2007, s. 139–169; Sabine HÖDL – Barbara STAUDINGER, „*Ob mans nicht bei den juden ... leichter und wolfailer bekommen müege*.“ *Juden in den habsburgischen Ländern als kaiserliche Kreditgeber (1520–1620)*, in: Friedrich EDELMAYER – Maximilian LANZINNER – Peter RAUSCHER (Hg.), *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*, Wien – München 2003 (=Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 38), s. 246–269; John H. MUNRO, *Die Anfänge der Übertragbarkeit. Einige Kreditinnovationen im englisch-flämischen Handel des Spätmittelalters (1350–1540)*, in: Michael NORTH (Hg.), *Kredit im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Europa*, Köln 1991, s. 39–69; Michael NORTH (Hg.), *Deutsche Wirtschaftsgeschichte. Ein Jahrtausend im Überblick*, München 2000; Týž, *Kommunikation, Handel, Geld und Banken in der Frühen Neuzeit*, München 2000; Peter RAUSCHER, *Zwischen Stände und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576)*, Wien – München 2004; Týž, *Widerspenstige Kammerknechte. Die kaiserlichen Maßnahmen zur Erhebung von „Kronsteuer“ und „Goldenem Opferpfennig“ in der Frühen Neuzeit*, *Aschkenas. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Juden* 14, 2004, s. 313–363; Barbara STAUDINGER, *In puncto Debiti – Jüdische Geldleiherinnen am Reichshofrat*, in: Siegfried WESTPHAL (Hg.), *In eigener Sache. Frauen vor den höchsten Gerichten des Alten Reiches*, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 153–180; Thomas WINKELBAUER, „*Das Geld est sanguis corporis politici*.“ *Notizen zu den Finanzen der Habsburger und zur Bedeutung des Geldes im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Wolfgang HÄUSLER (Hg.), *Geld. 800 Jahre Münzstätte Wien*, Wien 1994, s. 143–159; Týž, *Nervus Belli Bohemici. Die finanziellen Hintergründe des Scheiterns des Ständeaufstands der Jahre 1618 bis 1620*, *Folia historica Bohemica* 18, 1997, s. 173–223. K dějinám úvěrování a finančnictví v českých zemích v době předbělohorské výběrově např. Tomáš

objevily na přelomu 15. a 16. století a tento právní vývoj vycházel v mnohém z říšského policejního zákonodárství.²⁰ Jednak šlo o definování povolených a zakázaných forem úvěrování (*sedláni, partita*), právních forem pojištění a vymáhání kreditů (dlužní úpis, list hlavní, registrace v úředních knihách, zápis do obchodních knih) a dále o stanovení optimální úrokové sazby pro křesťanské a židovské věřitele.²¹

Právě formy židovského úvěrování a jeho maximální úroková míra se staly hlavním předmětem ostrých sporů mezi panovníkem a stavovskou reprezentací.²² Zatímco panovník měl z židovského podnikání příjem a byl tedy zainteresován na co nejvyšších ziscích židovských poskytovatelů úvěru, zájmové pozice stavů byly

BOROVSKÝ – Bronislav CHOCHOLÁČ – Pavel PUMPR (edd.), *Peníze nervem společnosti*, Brno 2007; Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989; Týž, *Der Kredit in der Ökonomik des Adels in Böhmen in der Zeit vor der Schlacht auf dem Weißen Berg*, *Hospodářské dějiny* 15, 1986, s. 27–64; Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách. Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560–1596*, Praha 1985; Valentin URFUS, *Právo, úvěr a lichva v minulosti. Uvolnění úvěrových vztahů na přechodu od feudalismu ke kapitalismu a právní věda recipovaného římského práva*, Brno 1975; Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999; Týž, *Landesfinanzen und Währung in Böhmen. Finanz- und Münzpolitik im Spannungsfeld von Ständen und Königstum während der Regierung Ferdinands I. und Maximilians II.*, in: Friedrich EDELMAYER – Maximilian LANZINNER – Peter RAUSCHER (Hg.), *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*, Wien – München 2003, s. 186–214; Petr VOREL, *Od pražského groše ke koruně české. Průvodce dějinami peněz v českých zemích*, Praha 2004.

²⁰ Rámec kreditních předpisů na území říše tvořilo tzv. policejní zákonodárství, tedy říšské policejní řády z let 1530, 1548 a 1577 s celoříšskou působností, z nichž poslední shrnul hlavní zásady ve vztahu k úvěrovému podnikání 16. století. Vedle toho byly kreditní vztahy upravovány v zemských zřízeních jednotlivých teritoriálních států. Srov. Matthias WEBER, *Die Reichspolizeiordnungen von 1530, 1548 und 1577*, Frankfurt am Main 2002; V. URFUS, *Právo*, s. 68–70.

²¹ Vladislavské zemské zřízení bylo edičně zpracováno již F. Palackým. Srov. František PALACKÝ (ed.), *Zřízení zemské království Českého za krále Wladislava r. 1500* vydané. *Jura et constitutiones regni Boemiae regnante Wladislao anno 1500, editae a M. Roderico Dubravo de Dubrava latinitate donatae ex exemplari regi Ferdinando anno 1527 oblato nunc primum typis vulgatae cura Francisci Palacky regni Boemiae historiographi*, in: *Archiv český* (dále AČ) 5, Praha 1862, s. 5–266. Nejnověji edičně zpracovali Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Praha 2007. Edice zemského zřízení z let 1530, 1549 a 1564 publikovali Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská Království českého XVI. věku*, Praha 1882. Moderní edici nové redakce zemského zřízení z roku 1564, která však nikdy nevešla v platnost, doplněnou o textovou analýzu a rejstřík publikoval J. Glücklich. Srov. Julius GLÜCKLICH (ed.), *Nová redakce zemského zřízení království českého z posledních let před českým povstáním*, Brno 1936 (= Spisy Filozofické fakulty Masarykovy University v Brně č. 41). K problematice srov. Karel MALÝ – Jaroslav PÁNEK (edd.), *Wladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*, Praha 2001.

²² Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, 12 svazků (vyšly 1.–11. a 15. svazek). Editoři zpočátku neuvedeni (1.–10. sv.), po reorganizaci redigovali Kamil KROFTA (11. svazek 1605) a Jan B. NOVÁK (15. svazek 1611), Praha 1877–1954.

ovlivněny spíše obavami ze stále většího zadlužování svých poddaných i vlastních příslušníků stavovské společnosti. Zatímco maximální úroková sazba pro křesťany byla sněmovním usnesením v roce 1484 stanovena na 10 % a v této podobě přetrvávala až do roku 1543, kdy byla snížena na 6 %, židovský úvěrový obchod prošel během 16. století mnohem komplikovanějším vývojem. Hlavní zásady židovského peněžního obchodu položil Vladislav Jagellonský roku 1497 ve svém Vladislavském židovském nařízení.²³ Podle něho bylo židům povoleno půjčovat peníze jednak na zástavy, nebo směli tyto půjčky pojišťovat jednoduchými dlužními úpisy či je registrovat v úředních knihách. Pro vymáhání židovských půjček byl jako kompetentní instituce stanoven úřad Nejvyššího pražského purkrabství. Úroková míra se, podle výše půjčky, pohybovala mezi 20–24¼ %.

Tímto nařízením byly vymezeny základní mantinely úvěrového obchodu, ve kterých se židovské úvěrování pohybovalo až do roku 1623. Další vývoj legislativy šel během 16. století spíše regresivní cestou neustálého zhoršování zákonných podmínek, za kterých směli židé své peněžní obchody vést, neboť zemské instituce i vlivné samosprávy královských měst se průběžně snažily možnosti židovského úvěrování co nejvíce omezit. Celé následující období až do roku 1623 je tedy charakteristické zhoršováním podmínek (s malými výkyvy) židovského úvěrování a na druhé straně usilovnou snahou židovských obchodníků o to, co možná nejvíce se přiblížit právě podmínkám kodifikovaným v nařízení z roku 1497. V Praze došlo ke zhoršení podmínek židovského úvěrování již v průběhu prvních dvou desetiletí 16. století, kdy byl jednak snižován úrok – na Novém Městě pražském roku 1503 na 18,56 %²⁴ a na Starém Městě pražském roku 1515 na 12,38 %²⁵ – a dále byly postupně omezovány jednotlivé formy půjčování peněz.

Zásadní význam pro další vývoj židovského úvěrování v 16. století měla právní úprava zemského zřízení z roku 1530,²⁶ jejíž text byl převzat také do redakcí zemského zřízení z let 1549²⁷ a 1564.²⁸ Podle ní bylo židům zakázáno provádět

²³ *Vladislavské židovské nařízení, Praha, 1497 květen 29*, in: František ČELAKOVSKÝ (ed.), *Codex juris municipalis regni Bohemie I*, Praha 1886, s. 314; srov. B. BONDY – F. DVORSKÝ (edd.), *K historii židů I*, s. 167–171, č. 292; AČ 5, Praha 1862, s. 478.

²⁴ *Nařízení rady Nového Města pražského, Praha, 1503 duben 20*, in: B. BONDY – F. DVORSKÝ (edd.), *K historii židů I*, s. 190–191, č. 313.

²⁵ *Nařízení rady Starého Města pražského, Praha, 1515 říjen 30*, in: B. BONDY – F. DVORSKÝ (edd.), *K historii židů I*, s. 212–214, č. 347.

²⁶ *Zemské zřízení 1530, články H IV–VI, č. 209*, in: J. JIREČEK – H. JIREČEK, *Zřízení zemská*, s. 89; srov. B. BONDY – F. DVORSKÝ (edd.), *K historii židů I*, s. 253–254, č. 392.

²⁷ *Zemské zřízení 1549, článek R XXXII (O sedláni)*, in: J. JIREČEK – H. JIREČEK, *Zřízení zemská*, s. 345–346.

²⁸ *Zemské zřízení 1564, článek P I (O sedláni)*, in: J. JIREČEK – H. JIREČEK, *Zřízení zemská*, s. 655. Text obou článků je totožný až na způsob rozdělení propadnuté částky. Podle zemského zřízení 1549 propadla celá částka králi, dle znění zemského zřízení 1564 byla tato suma peněz rozdělena na tři části, z nichž jeden díl připadl králi, druhý díl plynul do zemské pokladny a třetí díl označovateli tohoto přečinu. Formulace článku *O sedláni* ve znění zemského zřízení z roku 1564 byla zcela převzata do Koldínových městských práv (článek G XX). Provinilec měl být potrestán ztrátou cti a propadnutím půjčky, peníze však měly být na rozdíl od ustanovení zemského práva

jakoukoliv registraci kreditů do úředních knih nebo pojišťovat poskytnuté kredity dlužními úpisy (včetně listů hlavních²⁹) a povoleno jim bylo pouze půjčování na zástavu. Zpřísněny byly také postihy za nalezení kradených věcí (zástav) u židů. Teprve v době rudolfínské bylo židům opět povoleno pojišťovat půjčky vedle zástav alespoň jednoduchými dlužními úpisy.

Právě omezení forem židovského úvěrování na půjčování proti zástavám je možné považovat za hlavní problém židovského úvěrování v 16. století, neboť půjčování za těchto podmínek představovalo pro židovské věřitele značné riziko a minimální záruky návratnosti jejich půjček. Právě tato omezení, která židovského poskytovatele úvěru oproti křesťanu diskriminovala v možnosti si poskytnutý úvěr legální cestou dostatečně právně pojistit a nutila jej buď více riskovat, nebo své úvěrové obchody vést jenom v takovém rozsahu, aby nebylo riziko příliš velké, byla jedním z formujících faktorů pro různé finanční operace a spekulace, odehrávající se někdy za mantinely právního systému.

Prudký nárůst realizovaných peněžních obchodů po polovině a především v poslední čtvrtině 16. století s sebou přinesl rozšíření rejstříku různých nelegálních forem úvěrování, které měly zakrýt skutečnou výši úroku plynoucí věřiteli. Poté, co se tento jev začal stávat celospolečenským problémem, přistoupily zemské orgány ke krokům směřujícím k nové právní úpravě zemského zákona. Nejprve došlo v roce 1575 na zpřísnění trestu za brání vyšších než povolených úroků, podle kterého měl nyní provinilec přijít nejen o celý majetek, ale i o hrdlo.³⁰ Přechnodně se podařilo tyto tvrdé tresty stavům zmírnit během sněmovních jednání v roce 1608, kdy si na panovníkovi vymohli, že partita bude trestána jen propadnutím dvojnásobku půjčené sumy. Vzhledem k tomu, že tato právní úprava nepřinesla úspěch a počet nelegálních případů jednání se nijak nezmenšoval, precizoval sněm v roce 1610 ve svém usnesení formy uzavírání peněžního obchodu, které měly být dále

rozděleny pouze na dva díly, z nichž jeden připadl městu na opravy a druhý díl oznamovateli přečinu. Srov. Josef JIREČEK (ed.), *M. Pavel Krystyan z Koldína. Práva městská Království českého a Markrabství moravského spolu s krátkou jich summou*, Praha 1876, s. 207–208.

²⁹ *List hlavní* je možné charakterizovat jako zvláštní formu dlužního úpisu, která svým obsahem zaručovala poskytovateli úvěru vyšší právní jistoty než jednoduchý dlužní úpis. List hlavní měl na rozdíl od dlužního úpisu především jasně danou formu, kterou v roce 1564 velmi pregnantně předsalo zemské zřízení. Vedle formulací, které byly obdobné jako v dlužním úpise, se vedle dlužníka k zaplacení dluhu zavazovali vždy i další ručitelé, povinností bylo přivěšování pečeti ručitelů a dlužníka a jejich podpisy. Pohledávka, uvedená v tomto hlavním listu, mohla být převedena také na třetí osobu, která ji mohla na původním dlužníku, případně ručitelích, vymáhat stejným právem jako původní věřitel. Převod této pohledávky na jinou osobu však musel původní věřitel potvrdit novým tzv. *plnomocným listem*, ke kterému opět přivěsil svou pečeť a připojil podpis. Srov. *Zemské zřízení 1564, článek O XXVIII (Listové hlavní, aby byli dělání podle obyčeje starého, vedle notule kanceláře Pražské, kteráž níže zapsaná jest v tato slova) a články O XXIX–O XXXI*, in: Hermenegild JIREČEK (ed.), *Codex iuris bohemicus I*, Praha 1870, s. 650–651; k plnomocnému listu srov. *Zemské zřízení 1564, článek O XXI*, in: H. JIREČEK (ed.), *Codex iuris bohemicus I*, s. 652.

³⁰ *Sněmovní usnesení, Praha 1575*, in: *Sněmy české IV*, s. 288–290. Článek sněmovního usnesení je zde pojmenován *O partytách*.

považovány za partitu, a také opět zpřísnil tresty za jejich provádění.³¹ V této podobě byly definice partity a postihy za ní převzaty také do Obnoveného zemského zřízení z roku 1627.³²

Výše popsaná omezení byla pro židovské podnikatele poslední třetiny 16. století v ostrém rozporu s jejich potřebami i realizovaným objemem finančních a zbožních obchodů, proto se snažili dosáhnout zlepšení právních podmínek úvěrování a vypuštění diskriminujících zákazů ze zemského zřízení. Přechodné zlepšení na několik málo let přineslo sněmovní rozhodnutí z roku 1596,³³ podle kterého směli židé své pohledávky opět vymáhat u úřadu Nejvyššího purkrabství pražského, ovšem v roce 1601 jim bylo toto, stejně jako půjčování na dlužní úpisy opět zakázáno.³⁴ Další pozitivní změnu přineslo až sněmovní usnesení z roku 1615, podle kterého směli židé dále uzavírat jednoduché dlužní úpisy na kredity do maximální výše kreditu 1 500–2 000 kop míšeňských a své pohledávky směli opět vymáhat u soudu Nejvyššího pražského purkrabství.³⁵ Poměry židovského peněžního obchodu pak v této podobě přetrvaly až do konce předbělohorského období. Kvalitativní změny přineslo až privilegium Ferdinanda II. z roku 1623, které židovský úvěr stanovilo opět na 24,76 %.³⁶

Přes striktní formulace zákazů určitých forem židovského úvěrování v jednotlivých redakcích zemského zřízení se po celé předbělohorské období v pramenech objevují doklady toho, že realita byla mnohem pestřejší a různé nelegální formy úvěrování byly židovskými obchodníky (často s vědomím příslušných orgánů městské samosprávy nebo soudních institucí) praktikovány. Přes zákazy registrování pohledávek v městských (nebo jiných úředních) knihách tak byly tyto transakce, ve kterých židé figurovali jako poskytovatelé úvěrů, po celé 16. století registrovány jak do staroměstských úředních knih, tak do register soudu Nejvyššího pražského purkrabství.³⁷

³¹ *Redakce zemského zřízení, článek P I (Co za partytu držáno býti má)*, in: J. GLÜCKLICH (ed.), *Nová redakce*, s. 360–361.

³² *Obnovené zemské zřízení, 1627 květen 10, články LXXXV a MI-MXVI*. Srov. Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a Zřízení zemské dědičného království Českého. Verneuerte Landes-Ordnung des Erb-Königreichs Böhmen*. 1627, Praha 1888.

³³ *Sněmovní usnesení, Praha, 1596 září 11–19*, in: B. BONDY – F. DVORSKÝ (edd.), *K historii židů II*, s. 680–681, č. 914.

³⁴ Srov. J. GLÜCKLICH (ed.), *Nová redakce*, s. 471–474.

³⁵ *Sněmovní usnesení, Praha, 1615 říjen 3*, in: B. BONDY – F. DVORSKÝ (edd.), *K historii židů II*, s. 839, č. 1 080.

³⁶ Srov. F. ČELAKOVSKÝ (ed.), *Codex juris I*, s. 516–523.

³⁷ Např. v roce 1525 půjčil žid Mayer Munk křesťanu 35 kop gr. českých. Srov. AMP, inv. č. 1 129, fol. 391. Roku 1547 půjčil žid Oser křesťanu 600 kop míš. proti zástavě. Srov. AMP, inv. č. 2 111, fol. 225. Roku 1551 půjčil žid Jonáš Vokatý křesťanu 47 kop míš. Srov. AMP, inv. č. 2 182, fol. 159. Srov. J. HEŘMAN, *Das Steuerregister*, s. 26–57. V roce 1596 nechal zapsat žid Samuel Jelen svou pohledávku, kterou měl u pana Diepolta z Lobkovic, do register soudu Nejvyššího pražského purkrabství. Případ byl úředníky ohlášen a suma propadla císaři; srov. BD II, s. 678, č. 910.

Okruh otázek vyvolává také problematika přenositelnosti práv u židovských osob. Jak již bylo zmíněno, podle zemského zřízení nesměli židé své kredity vůbec pojišťovat listem hlavním, jehož formulace a způsoby ručení garantovaly věřiteli nesrovnatelně větší záruky návratnosti půjčené částky než obyčejné dlužní úpisy nebo půjčování na zástavu. S tímto zákazem souvisí také to, že židé nesměli používat ani tzv. plnomocné listy, kterými mohli křesťané svá práva (např. k pohledávkám) převádět na jiné osoby. Současně bylo zakázáno, aby křesťané postupovali své pohledávky židům.³⁸ Právo postupovat svá vlastní práva na jiné osoby a tento akt registrovat v registrech soudu Nejvyššího pražského purkrabství měl mezi pražskými židy povoleno od roku 1592 pouze Markus Mordechaj Maisl.

Jak vyplynulo z výzkumu *Liber albus judeorum*, zákon však nebyl v praxi ani v tomto případě vždy dodržován a židé přenášeli svá práva k pohledávkám na jiné osoby za tichého souhlasu staroměstské rady, která tyto právní úkony registrovala ve svých úředních knihách.³⁹ Židé dále, přestože jim to zákon přísně zakazoval, obchodovali také s dlužními úpisy, znějícími na jména křesťanských dlužníků, např. jimi hradili majitelům velkostatků odebrané produkty. Pražští křesťanští obchodníci (a přes zákazy mnohdy také obchodníci židovští) tak v poslední třetině 16. století používali v bezhotovostním platebním styku dlužní úpisy hned několika způsoby. Předně je jako „papírové peníze“ používali v obchodu se zbožím, kdy jimi hradili dodavateli odebrané zboží nebo jimi spláceli své úvěry, vzniklé ze zbožího obchodu. V peněžním obchodu používali dlužní úpisy analogicky ke krytí svých peněžních úvěrů. Tento stav byl především důsledkem nedostatku hotových peněz ve společnosti, jejichž funkci pohledávky zčásti přebíraly. Zároveň se však tyto dlužní úpisy již samy o sobě stávaly zbožím, se kterým se obchodovalo a které bylo předmětem finančních spekulací.⁴⁰

Co se týče problematiky věřitelsko-dlužnických vztahů mezi židy a křesťany, hráli židé roli věřitelů, zároveň si však někdy sami od křesťanů peníze půjčovali. Židovské kredity čerpal především panovník, který využíval situace, kdy židé byli považováni za součást panovnického regálu a jako takoví mu byli nuceni jeho

³⁸ *Zpráva královských prokurátorů k Maislovým majestátům, Praha, 1601 květen 5*, in: B. BONDY – F. DVORSKÝ (edd.), *K historii židů II*, s. 743–748, zde s. 744, č. 972.

³⁹ Příkladem takového postoupení práv židovské osoby na další (zde křesťanskou) osobu, které bylo registrováno v Knize židovské bílé, je např. případ žida Abrahama de Sacerdoti z Bolzana z roku 1584. Abraham de Sacerdoti, aby splatil část dluhu u svých věřitelů Jana Kary a Pavla Brtníka z Lochu, jim postoupil část své pohledávky, kterou měl u purkrabího Rudolfa z Donína. Pro jednoznačnost tohoto převodu původní Abrahamův dlužník, Rudolf z Donína, plnomocným listem potvrdil jednak výši dluhu a také svou vůli tento dluh zaplatit další osobě, které bude pohledávka postoupena. Srov. AMP, LAJ, fol. 105r–106r, Praha, 1584 IX 13.

⁴⁰ Finančních spekulací s židy se účastnil např. Ladislav z Lobkovic. Z výpovědi jeho hospodářského správce Jana Pikharta ze Zeleného Údolí, který byl v roce 1594 uvězněn na Novém Městě pražském, vyplynulo, že Ladislav z Lobkovic od židů kupoval dlužní úpisy, se kterými dále finančně spekuloval. Pražští židé Samuel a Baroch Enochové a Markus Mordechaj Maisl z lobkovických panství také opakovaně odebírali v hodnotě tisíců kop gr. míšeňských obilí, hrách, vlnu, plátina i koně a tento obchodní úvěr vyrovnávali hlavně dlužními úpisy, znějícími na jména různých křesťanských dlužníků, převážně z řad šlechty. Srov. BD II, s. 656–657, č. 898.

ochranu oplácet finančně. Od tohoto faktu se odvíjela skutečnost, že pražská židovská obec musela poskytovat panovníkovi kredity, které byly v lepším případě neúročeny a v horším měly charakter nevratných půjček.⁴¹ Vedle kreditů, poskytovaných celou židovskou obcí, využívali panovníci v 16. století také služeb bohatých židů. Císař Rudolf II. našel spolehlivého poskytovatele úvěrů v pražském finančníkovi Marku Mordechaji Maislovi,⁴² který byl za své finanční služby odměněn v roce 1598 majestátem s udělením řady osobních a hospodářských svobod.⁴³ Markus Maisl i další pražští židé však půjčovali peníze také vyšší i nižší šlechtě, stejně jako měšťanům a obchodníkům.⁴⁴ Úrok židovských úvěrů se pohyboval zpravidla kolem 24,6 %. Poskytovatelem kreditů židům byly ty skupiny obyvatel, které měly hotové peníze, jež chtěly dalším způsobem zúročit. Věřiteli tak byli faktori zahraničních firem, staroměstští (velko)obchodníci, představitelé nižší i vyšší šlechty, držitelé zemských a dvorních úřadů i obecně lidé z prostředí císařova dvora.⁴⁵ Přes

⁴¹ V nejisté době v roce 1557 darovali pražští židé císaři Ferdinandovi I. 5 000 tolarů za prodloužení svého pobytu ve městě. In: BD II, s. 992, č. 1 290. Peníze půjčovali židé také arciknížeti Ferdinandovi. In: BD I, s. 475, č. 665. V roce 1604 císař Rudolf II. požádal pražské židovské starší o finanční „pomoc“ v hodnotě 5 000 zlatých nebo půjčku 10 000 zlatých se splatností na dva roky. Srov. in: BD II, s. 769–770, č. 998. V létě 1611 zapůjčili pražští židé císaři Matyášovi II. 3 000 kop gr., které jim měly být podle sněmovního usnesení z roku 1615 splaceny ve dvou ročních splátkách během let 1616–1620. Tato půjčka nebyla úročena vůbec. Srov. in: BD II, s. 839, č. 1 080.

⁴² V průběhu roku 1597 a 1598 tak Maisl půjčil císařské pokladně celkem 126 000 zl. říšských (!), vždy na 24,76% úrok, které úředník Dvorské pokladny (Hofzählmeister) do Hofzählamtsbüchern zapisoval jako peníze potřebné na krytí válečných výdajů v tureckých válkách. V roce 1597 půjčil Maisl na krátkodobý úvěr 14 týdnů dohromady 39 000 zlatých říšských prezidentu Dvorské komory Ferdinandu Hoffmanovi, dvorskému komornímu radovi Hertvíku Zejdlicovi ze Šenfeldu a Jiřímu Smečenskému z Martinic. Srov. HKA Wien, Hofffinanz Protokolle, Bd. 507/508 R, fol. 342r. Také v tomto případě se spíše než o osobní půjčky jednalo o půjčku pro císařský dvůr, kterou na sebe museli tito úředníci převzít. Obdobný způsob ručení dvorských úředníků za císařovy půjčky dokládá P. Rauscher pro období vlády Maxmiliána II., srov. P. RAUSCHER, *Zwischen Stände*, s. 163–173 a 343–354. Markus M. Maisl pro císaře zajišťoval také nákup luxusních předmětů. Srov. in: BD II, s. 631, č. 859.

⁴³ Majestát Rudolfa II. pro Marka Mordechaje Maisela, Praha 1598 únor 25, srov. in: BD II, s. 697–700, č. 928.

⁴⁴ Řadu rodinných šperků zastavila v letech 1593–1598 u pražských židů Marka M. Maisla, Kaufmana, Feitla Vokatého, Heřmana Impresora, Mojžíše Auerbacha a Reginy, ženy rabi Jakuba, Marie mladší Pernštejnová z Laru. Srov. BD II, s. 693–696, č. 926.

⁴⁵ V poslední třetině 16. století půjčovali pražským židům opakovaně peníze lidé z okruhu císařského dvora, jako např. císařský rada Albrecht Bryknar z Brukštejna, císařský rada a hejtman Starého Města pražského Jan Václav z Lobkovic, císařský rada Jan Vchynský z Vchynic, Magdalena ze Salmu, manželka prezidenta České komory pana Ladislava mladšího z Lobkovic, nejvyšší komorník Českého království Bohuslav Felix Hasištejnský z Lobkovic, císařský archivář Octavius Strada se svou ženou Barborou, císařův holič Jan Althaus, malíř Bartholoměj Spranger. Dále příslušníci šlechty, z jejichž panství židé často odebírali současně zemědělské produkty, jako např. Karel Říčanský z Říčan nebo Kateřina Šternberková z Lobkovic. Ale věřiteli židů byli i pražští měšťané a velkoobchodníci, jako např. Lorenc Stark, Jan Netter nebo Vojtěch Had z Proseče.

zákazy dané judaismem si však pražští židé někdy poskytovali úvěr také vzájemně, jeho výše pro pražské prostředí 16. století mi však není známa.⁴⁶

Zajímavým jevem, zřejmým z dobových pramenů, je pak participace židovských a křesťanských finančních podnikatelů na společných obchodních transakcích. V praxi měla tato spolupráce různou formu i míru participace jednotlivých osob na ziscích z úvěrového obchodu a šlo o nejrůznější způsoby finančních operací, jejichž pravý obsah byl často zastírán a maskován různými fingovanými zápisy o dluzích nebo nákupu zboží. Jeden ze známých modelů takové kooperace spočíval v tom, že křesťan disponující hotovostí poskytl židovi úvěr (na 6% úrok), který židovský podnikatel dále půjčil na 24,4% úrok. Zisk si pak oba společníci rozdělili. Tento způsob spolupráce byl výhodný pro obě strany. Na jedné straně tu existovala skupina křesťanů, která disponovala finanční hotovostí, chyběla jim však někdy potřebná obchodní zkušenost nebo znalost prostředí, aby své peníze vhodným a bezpečným způsobem zúročili. Na druhé straně na obchodním trhu působili mobilní a podnikaví židé, mající široké kontakty, kteří byli schopni rychle nalézt vhodné příjemce kreditu, často jim však chyběla potřebná hotovost, aby mohli finanční kredit poskytnout. V těchto případech pak docházelo ke spojení obou skupin a k jejich participaci na poskytnutí kreditu. V ideálním případě pak křesťan tímto způsobem zúročil vložené prostředky 12% úrokem.⁴⁷ Toto schéma, kdy židovský finančník podnikal nejen se svým vlastním kapitálem, ale i s kapitálem, který si půjčil od šlechticů nebo bohatých měšťanů, praktikovali v průběhu 16. a 17. století také židé v Krakově.⁴⁸ Vedle situací, kdy se křesťané s židy společně podíleli na ziscích z poskytovaných úvěrů, figurovali židé také jako zprostředkovatelé a vyjednavací peněžních i zbožních obchodů mezi křesťany.⁴⁹

Co se týče povolené úrokové míry židovského úvěru, na základě studia konkrétních obchodních případů je možné konstatovat, že maximální povolený úrok se pohyboval kolem 24,4 %. Tato míra pak byla také oficiálně potvrzena privilegiem Ferdinanda II. v roce 1623. Vysvětlení skutečnosti, že židé směli půjčovat na takto vysoký úrok, zatímco křesťané po roce 1543 pouze na 6 %, spatřuji v tom, že vysoký úrok židovského úvěru byl podporován panovníkem, pro kterého byli zajímaví bohatí židé (nebo obecně židovská obec), jež byli zdrojem finančních příjmů královské pokladny. Tento zájem měla i vysoká šlechta, případně bohatý patriciát, který participoval na židovském peněžním obchodu v roli tichých společníků. Na druhé straně však stály jiné zájmy šlechticů, jako majitelů panství, a to především

⁴⁶ Např. LAJ, fol. 25r; Tamtéž, fol. 10v–11r; Tamtéž, fol. 163r.

⁴⁷ *Sněmovní usnesení 1601*, in: Sněmy české X, s. 184. Srov. J GLÜCKLICH (ed.), *Nová redakce*, s. 473, pozn. 1.

⁴⁸ Majer BAŁABAN, *Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu (1304–1868)*, Bd. I, Krakow 1912, s. 168 nn.

⁴⁹ Např. pražští židé Enoch Baroch a Izák Líkař dojednávali pro Jana Bormana v roce 1579 koupí vlny a omastku z velkostatku Albrechta Bryknara z Brukštejna. Srov. NA Praha, NP, inv. č. 67, fol. 15r. Roku 1580 byli pražští židé Josef Nosek a Heřman Hošek účastní dojednání podmínek obchodu mezi Albrechtem Zruckým z Chřenovic a Janem starším Pešíkem z Komárova. Srov. NA Praha, NP, inv. č. 67, fol. 37r.

zadlužování jich samotných i jejich poddaných vysokými úroky židovských půjček. Tyto dvě síly proti sobě působily při rozhodování o povolených a zakázaných formách židovského obchodu po celé 16. století.

Zusammenfassung:

Das Kreditgeschäft der Prager Juden in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg

Mit den wirtschaftlichen Veränderungen der frühneuzeitlichen Gesellschaft an der Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert kam es schrittweise zur Legalisierung des christlichen Kreditwesens und zur wachsenden Konkurrenz in diesem Bereich. Diese Veränderungen zeigten sich auch in der Legislative, wo die erlaubten und verbotenen Formen des Kreditwesens, die Art der Besicherung und Eintreibung von Krediten neu definiert und der Höchstzinssatz festgelegt wurden. Für Christen wurde der maximale Zinssatz 1484 mit 10 % festgelegt und 1543 auf 6 % gesenkt. Die Hauptgrundsätze des jüdischen Geldhandels wurden 1497 im Wladislaw'schen Judenverordnung festgelegt. Danach war es den Juden erlaubt, Geld einmal gegen Pfand zu leihen, oder sie durften diese Darlehen durch einfache Schuldscheine sichern oder sie in amtlichen Büchern registrieren lassen. Der Zinssatz bewegte sich je nach Höhe des Darlehens zwischen 20–24 %. Mit dieser Anordnung wurden die grundlegenden Rahmenbedingungen für den Kredithandel abgesteckt, in dem sich das jüdische Kredit bis 1623 bewegte, als Ferdinand II. den jüdischen Kredit auf 24,75 % festlegte.

Ein deutlicher Einschnitt in das jüdische Kreditwesen war eine rechtliche Regelung, die in die verneuerte Landesordnung aus dem Jahre 1530 eingearbeitet und dann auch in deren neue Versionen aus den Jahren 1549 und 1564 übernommen wurde. Nach dieser Regelung war es den Juden verboten, ihre Kredite in irgendeiner Form in amtlichen Büchern zu registrieren oder die gewährten Kredite mit Schuldscheinen zu versichern, erlaubt war fortan nur die Pfandleihe. Diese Einschränkung ist wohl das Hauptproblem beim jüdischen Kreditwesen des 16. Jahrhunderts, denn eine Kreditvergabe unter diesen Bedingungen stellten für die jüdischen Gläubiger ein großes Risiko und nur minimale Garantien dafür da, dass ihre Darlehen zurück flossen. Diese Situation stand für die damaligen jüdischen Unternehmer bereits im Widerspruch zu ihren aktuellen Bedürfnissen und dem realisierten Umfang ihres Finanz- und Warengeschäfts und diskriminierte sie gegenüber den christlichen Unternehmern deutlich. Wie doch die Eintragungen in den Quellen zeigen, diese Verbote wurden nicht voll respektiert. Eine weitere Diskriminierung war für die Juden das Verbot, ihre Rechten an den gewährten Krediten auf Dritte zu übertragen, ebenso das Verbot, dass Christen ihre Forderungen auf Juden übertrugen. Doch auch diese Einschränkungen wurden sowohl von Juden als auch von Christen nicht immer vollständig respektiert, und beide Seiten übertrugen ihre Forderungen auf andere Personen, und zwar per sog. *Inhaber-Schuldscheine*, die in der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts zu einer juristischen Form wurde, die eine ähnliche Funktion wie ein Wechsel erfüllte. In den Gläubiger-Schuldner-Beziehungen traten die Juden als Gläubiger auf, manchmal aber liehen sie sich auch selbst etwas von Christen.

Mit dem Kreditwesen befassten sich vor allem reiche Prager Juden, die dem Herrscher, dem höheren und dem niederen Adel Kredite gewährten, ebenso wie Bürgern und Händlern. Andererseits aber brauchten die jüdischen Händler auch Bargeld zur Bezahlung abgenommener Waren oder andere Aktivitäten und suchten christliche Kreditgeber auf. An

Marie BUŇATOVÁ

einer Reihe von sehr riskanten geschäftlichen Transaktionen beteiligten sich dann christliche und jüdische Spekulanten zusammen und hatten dann Anteil am Gewinn.
zusammengefasst von der Autorin